

KIRJANDUSÖKOLOOGIA KOHASUSEST

Kadri Tüür

Ökoloogia on teadus organismide ja nende keskkonna suhetest. See tähendab, et mistahes ökoloogiline uurimine leiab aset mingis konkreetses *kohas*, kirjeldatakse ja püütakse mõista asju ja seoseid, mis leiduvad mingis piiritletud ruumiosas. Mistahes teaduse, sealhulgas kirjandusteaduse eesmärgiks on oma objekti kirjeldamine ja mõtestamine. Loodusteaduste eeskujul on 19. sajandist alates humanitaariaski rakendada püütud klassifitseeriv-hierarhilist lähenemist ning objektide käsitlemist diskreetsete üksustena.

Taoline skeemide koostamise ning nende põhjal järelduste tegemise praktika ei arvesta aga alati kõigi ebareeglipärasuste või skeemi mitte sobivate detailidega. Äärmisel juhul kasutatakse vabandust "erand kinnitab reeglit". See võib tekitada illusiooni, nagu saakski me end ümbritsevast adekvaatselt nii ülevaate kui ka aru. Vis-kame muudkui kahe otsaga skeemile pilgu peale ja juba me teamegi, mis on looduses kõrgemad, mis madalamad liigid, mis on *in* ja mis on *out*, milline on romaani põhiprobleem ja kuskohas on näidendi sõlmitus. Selline asjade mõistmise viis pretendeerib universaalsusele ning lähtub lootusest välja töötada mingi ühtne raamistik, millesse oleks korrapäraselt ja metoodiliselt võimalik paigutada kogu uurimis-alune materjal.

Õigupoolest peakski seesuguste raamistike sisse painduma eeskätt inimese enese poolt loodu. Kas see kõik aga tegelikult siiski nii lihtne on, tundub kaheldav.

Siludes ühtlaseks ebavajalikena tunduvad konarused uuritava pinnal, püütakse eelpoolkirjeldatud käsitlusviisi abil leida üksikus üldise (abstraktseid) ilminguid.

Kõiksuguste suurepäraseks tunnustatud ideede ja teoste kohta öeldakse ju tihti-peale, et need on "üle aja kestva väärtusega". Kohast on nad üle aga nii iseene-sestmõistetavalt, et seda ei peeta vajalikuks isegi mitte mainida.

Kui tahes kauniste ja üldinimlike üldistuste kahetsusväärset kommet mitte ikkagi kohale (ja ajale) vaatamata toimida illustreerivad üsna hästi mitmed antropoloogilised eksperimendid. Ühes selleteemalises uurimuses kirjeldatakse, kuidas

Aafrika savannisuguharu liikmed tõlgendavad Shakespeare'i "Hamletit" ning nende arusaam sellest, mis toimub, ei ole just eriti sarnane siinmail koolides õpetatavale.

Muudki kultuurifenomenid, näiteks loodusetunnetus, on tugevas sõltuvuses kohast, ehkki organid ümbritseva tajumiseks ning tähenduslikustamiseks on ju ühesugused praktiliselt kõigil inimestel.

Kogemus algab kohast, leiab Kaia Lehari raamatus "Ruum. Keskkond. Koht" (Lehari 1997). Mistahes tegevuse ja tulemuse määrab suures osas tema ilmsikstuleku koht. Asi võib olla kohane, kohatu või vajada kohandamist. Mitmesugused nähtused, mis meile siin ja praegu võib-olla kohatutena tunduvad, ei pruugi seda olla absoluutselt kõikjal, ja vastupidi. Näiteks võiks tuua kasvõi feministliku kunsti ja kriitika, mis angloameerika kultuuris, eriti linnades ja eriti tööstuslinnades on osutunud väga elujõuliseks ning jätkuvalt arenevaks nähtuseks, samal ajal kui Eestis on ta olnud visavõitu juurduma. Vahest saaks Eesti naiste feminismlaast leigust põhjendada nende kohaga sõna otseses mõttes – traditsioonilises maamajapidamises on naisel niigi olnud piisavalt tähtis positsioon, mis isegi keskkonda vahetades (linna elama asudes) pole kusagile kadunud. Sestap polegi põhjust taga nõuda midagi, millest puudust tuntud ei ole.

Seda enam tähelepanelik tuleb olla kirjandusökoloogia-laadse mõttesuunaga, mis ei tegele niivõrd abstraktsete ideedega, vaid lähtub suurel määral sellest keskkonnast, milles vaadeldavad kirjandusteosed on loodud ning asuvad. Tekst on alati ja tahes-tahtmata osa keskkonnast täpselt samal määral kui inimene, konservikarp või vihmauss. Tekstis kehastub ja manifesteerub hulgaliselt selle keskkonna tingimusi, milles(se) ta sünnib. Võiks isegi öelda, et iga tekst kuulub teataval määral oma keskkonnale, sisaldagu ta nii universaalseid ideid kui tahes.

Ökoloogia on paigateadlik uurimismeetod, mis arvestab sellega, millises keskkonnas teda huvitavad fenomenid asuvad, ent ta pakub meile enamatki. Viljakaks osutub ka tema lähteidee, et meil on vaja tunda ja uurida põhjalikult suhteid mingi terviku **kõigi** osade vahel, et selle olemasolu ja toimimise põhimõtteid formuleerida ning seejärel terviku kohta ehk ka ise midagi paikapidavat öelda osata.

Järgnevalt vaatlengi Cheryll Glotfelty ja Michael McDowell (McDowell, Bakhtinian 1996) poolt eeskätt ameerika kirjandust silmas pidades välja töötatud nelja peamist teed kirjanduse ökoloogiliseks käsiteluks ning võimalikke viise seda teooriat meie oludele kohandada.

Esimene võte tekstide kirjandusökoloogiliseks analüüsiks on looduskujutuse uurimine juba klassikaks kujunenud teostes, nn *ecocritical re-reading*. See lähene-

mine võib olla üsnagi ideoloogiline sarnaselt näiteks feministlikule "üelugemisele", uurides nii kirjelduste ja motiivide aluseks olnud stereotüüpe kui ka seda, milliseid väärtushinnanguid need lugejas süvendavad. Eesti kirjanike puhul on minu meelest raske rääkida ideoloogilisest taotlusest kantud looduskujutusest. Tammsaarelt matti võttes võiks meie kirjanikke jagada 'matsi' ja 'vurle' tüüpi loodusekogejateks. 'Matside' all pean silmas talupoeglikku loodusesse suhtumist kujutavaid autoreid, nagu Tammsaare ise, Mats Traat, August Mälk, Friedebert Tuglas jpt. Viimane on, tõsi küll, 'mats' oma "Väikeses Illimaris", sümbolistlikud novellid on ta aga kirjutanud juba 'vurle' vaatepunktist ("Jumala saar"). Linnameesteks saanud romantikute-vurlede hulka kuuluvad nooreestlased üldse ja kindlasti ka August Gailit. Uuema aja vurledest on väga huvitav Mati Unt, kes ei lähtu omas vurlelikkuses mitte looduse estetiseerimise kavatsusest, vaid hoopiski isiklikust pelgusest/põlgusest ebasteriilse eluslooduse suhtes. See kahte rühma jaotamine ei taotle olla hinnanguline ega hea-halb teljel opositsioone tekitav, andes pigem soovitusliku iseloomuga viite sellele, millest eesti autorite looduskujutus võiks lähtuda.

Teine suur valdkond ameerika kirjandusökoloogide huvialas on puhtalt loodust käsitlev kirjandus, mis kujutab endast inimeste kogemustest seoses metsiku loodusega kirjutatud raamatuid. Eestis on metsiku looduse kogemusi kirjeldavaid tekste suhteliselt vähe, põhiliselt on selleteemalisi mõtisklusi ilmunud Fred Jüssi ja Rein Kuresoo sulest. Ekstreemsetes keskkondades viibimisest on kirjutanud näiteks Johan Smuul ja Enn Kreem, ent nende ekspeditsioonipäevikud keskenduvad rohkem inimsuhete kui looduskogemuse edasiandmisele.

Õigupoolest ei ole ju siinkandis kunagi kuigi teravalt aktuaalsed olnud dihhotoomiad inimene-loodus või *wilderness-humanscape*. Minnes jällegi tagasi eestlaste kui 'maarahva' juurde võiks üldistuse korras väita, et maainimene võtab end ju ikka kui loomulikkude osa ümbritsevast keskkonnast, kuulub iseenesestmõistetavalt kokku oma põllulapi ja metsatukaga.

Metsik loodus ameerika tähenduses, valge inimese poolt muutmata jäänud maatükid, kus pole teid ja kus inimene ei ole osa ökosüsteemist, on Eestimaal rohkem teoreetiline kui tegelikkuses "tõupuhtal kujul" olemas olev fenomen. Inimeste seos asustamata maa-aladega on siin tunduvalt teistsugune. Näiteks kohalikele inimesele ei ole soo kaugeltki mitte midagi salapärast, dramaatiliselt suletut. Kes tunneb radu ja oskab soos käia, saab seal hakkama, ilma et ta ise seda mingiks seikluseks peaks pidama. Inimtühjades paikades käib eestlane ikka asja (marjad, seemned), mitte ekstreemsete elamuste pärast. Nii puutumatu loodusmassiivide

vähesuse kui ka looduse igapäevasuse tõttu on ehk "inimene üksi silmitsi looduse vägevusega"-temaatika eesti kirjanduses nii tagasihoidlikku tähelepanemist leidnud.

Wildernessi-kultuse teretulnud paralleeliks Eestis võiks olla hoopiski põlislooduse, pärandkoosluste laialdasem väärtustamine – need on maastikutüübid, mis tõendavad seda, et siin on inimene pikka aega loodusega kooskõlas ja heas läbisaamises elanud. Sellist mõtet kandva teose näitena tuleb meelde Ants Viirese publitsistikaks klassifitseeritud "Puud ja inimesed".

Inimese-looduse kooskõla ideestik kajastub kindlasti ka nn kodukohakirjanduses, mida eesti kirjanikud varem ja tänapäevalgi on viljelnud, mis aga tihtipeale 'tõsise' kirjandusteadusliku uurimise alt välja jääb süžee lihtsakoelisuse, kulunud-tavalise keele jm tõttu.

Kolmas võimalus pakub öko-pinnalt koostööd kirjandusteaduse teistele suundadele, filosoofiale, feminismlile, süvaökoloogiale... Seda valdkondadevahelist nišši täidab praegusel hetkel Eestis edukalt semiootika, eriti bio- ja ökosemiootika, mille põhimõtetest lähtudes on kirjandusteoste analüüs samuti kindlasti võimalik ja huvitavaid tulemusi töötav.

Neljandaks võimaluseks on kirjanduslikust tekstist rääkimine ökoloogiateaduse termineid kasutades – seda võib vaadelda keskkonna osana või kirjeldada kui omaette ökosüsteemi. Taoliseks lähenemiseks kõlbab mistahes tekst ning sellise meta-metafoorse maailma loomine pakub kahtlemata intellektuaalset lõbu, tekitab ehk aga ka skeptilise küsimuse, mis sest siis õieti kasu on.

Kasu, võiks ütelda, on otseselt ökoloogiline. Sest igasugune tekst, asi või nähtus, mis on olemas meie ümbruses, allub mitmesugustele vastastikustele mõjutustele. Et tekstiga häirimatult koos eksisteerida, tuleb teda võimalikult hästi tunda, teada võimalikult paljusid seoseid tema sees ja neid, mis seovad teda kogu muu keskkonnaga; neid uurida, järele mõelda ja selgusele jõuda, kuidas oleks teksti ja selle ümbrusega kõige arukam ümber käia, et kõige sellega tasakaalus elada ja mitte ohustada keskkonna mitmekesisust.

Niisiis annab ökoloogia kirjanduse uurimiseks veel ühe võimaliku meetoodika, kuidas tekstidevõrgustikust meie ümber mingisugune mõttekas, ent mitte liiglihtsustatult skemaatiline ülevaade saada, ja vabaduse seda meetoodikat konkreetsetele tingimustele vastavalt kohandada. Taoline rõhutatult peensuste uurimiseni laskuv lähenemisviis on muidugi hirmuäratavalt töömahukas, sest mida täpsemalt mingit asja vaadelda, seda komplitseeritumaks ta osutub, ent "ökoloogiliselt õige" ongi tunda pigem oma vahetut ümbrust põhjalikult kui paljusid kohti pealiskaudselt.

Ehk – laenates lõpetuseks sõnu Uku Masingu raamatust "Mälestusi taimedest" – "Kõik endastmõistetavad lood on imed vist, aga nende taipamine sõltub hoiakust."

Kirjandus

Lehari, Kaia 1997. *Ruum. Keskkond. Kohi. Eesti Kunstiakadeemia Toimetised* 5. Tallinn: Virgela

McDowell, Michael J. 1996. Bakhtinian Road to Ecological Insight – *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Eds. Cheryl Glotfelty, Harold Fromm. Athens, Georgia: University of Georgia Press